

บทที่ ๓

ฐานะและบทบาทในตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

ก่อนที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถจะทรงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งทางการ เมือง ในฐานะรัชทายาทชั่วคราวในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรงมีตำแหน่งทางการทหาร เป็นเสนาธิการทหารบก กับทั้งทรงเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์มีมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ พระราชทานนามเรียกว่า "กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่งผู้บังคับการด้วยพระองค์เอง ต่อมาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ผู้ที่ไว้วางพระราชฤทัยใกล้ชิดเป็นผู้บังคับการ อาทิเช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช และ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร เป็นต้น เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระอนุชาคนที่พระองค์ทรงรักใคร่ และไว้วางพระราชฤทัยเป็นผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแทนพระองค์สืบไป^๑

การสืบทอดตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์
 ในลักษณะนี้เป็นเหตุให้ชาวต่างประเทศให้ความสำคัญแก่ตำแหน่งนี้โดยมองว่าเป็น
 ตำแหน่งที่สืบทอดแก่องครักษ์ทนาย^๒ ต่อมาเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวอีกตำแหน่งหนึ่ง
 จึงเป็นการย้ายความเข้าใจเกี่ยวกับประเพณีการสืบทอดตำแหน่งผู้บังคับการกรมทหาร
 ราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ให้แก่องครักษ์ทนายให้เด่นชัดขึ้น แต่แล้วพระบาท-
 สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดฯ ให้หลักการนี้เปลี่ยนแปลงไปเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทิวงคต พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้พระยาประสิทธิ์ศุภการ
 (ม.ล. เพื่อ ฟิ่งบุญ ต่อมาเป็นเจ้าพระยารามราฆพ) มหาดเล็กคนสนิทในพระองค์
 ซึ่งขณะนั้นเป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารมหาดเล็ก ทำหน้าที่เป็นผู้บังคับการ
 กรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์สืบต่อไปทันที^๓

^๑"การทรงมอบกรมทหารราบที่ ๑ มหาดเล็กรักษาพระองค์ในพระบาท-
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," บุษบก เล่ม ๑๙ ตอนที่ ๒ (พฤศจิกายน
 ร.ศ. ๑๒๙): ๕๑ - ๕๒.

^๒สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/5371
 Richard Seymour to Earl of Curzon no. 123 very confidential
 date 17 June, 1920.

^๓หจข., ร. ๖ ก. ๓/๑๖๖ กรมหลวงพิษณุโลกทิวงคต ตั้งพระยา-
 ประสิทธิ์ศุภการ เป็นผู้รั้งผู้บังคับการทหารมหาดเล็ก (๑๓ มิ.ย. ๒๔๖๓).

ทรงได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งรัชทายาทที่ ๑ คราวโดยอนุโลม

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติในปี พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ยังมีโศกสมรสจึงยังไม่มีพระราชโอรสสืบทอดตำแหน่งรัชทายาท แต่เพื่อความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองจำเป็นต้องมีผู้ดำรงตำแหน่งรัชทายาทเพื่อ "เป็นผู้รับช่วงต่อทายสนามรัฐนาวาให้ดำรงคงอยู่ไว้ด้วยความปลอดภัย" ๑ อย่างไรก็ตามก็ ในกรณีดังกล่าวนี้ยังมีเคยมีแบบแผนที่แน่นอนมาก่อนว่าสมควรจะแต่งตั้งให้ผู้ใดเป็น รัชทายาทแทน

ดังนั้น ในวันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้มีการประชุมพิเศษเฉพาะพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญ^๒ เพื่อปรึกษาราชการ และพิจารณาแต่งตั้งผู้สมควรขึ้นเป็นรัชทายาท โดยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายและอ้างหลักฐานความเป็นมาต่าง ๆ ว่า แม้พระบาทสมเด็จพระ

^๑ จมื่นอมรรตุมารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เล่ม ๕ เรื่องพระราชประเพณี (พระนคร: ศุภสภา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๑.

^๒ ประกอบด้วย

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

และ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมีใตทงมีพระราชกระแสรับสั่งไว้ชัดเจนเกี่ยวกับการสืบสันตติวงศ์ในตำแหน่งรัชทายาทก็ตาม แต่ก็สามารถเข้าใจตามพระราชกระแสที่ทรงแสดงไว้ ๒ ประการ คือ^๑

ประการแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ โปรดเกล้าฯสถาปนาสมเด็จพระราชชนนีขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ สำเร็จราชการต่างพระองค์ จึงนับว่าทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระอัครมเหสีตามราชประเพณีโบราณ และพระราชโอรสก็ยอมจะทรงความสำคัญตามพระราชอิสริยยศของพระราชมารดาด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯพระราชทานพระไชยเนาวโลหะ ซึ่งทรงหล่อที่พระราชวังบางปะอินในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ เพื่อจะพระราชทานแด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ หากแต่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสวรรคตเสียก่อน จึงพระราชทานให้แก่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ รัชทายาทองค์ต่อมาไว้เพื่อเป็นสวัสดิมงคลกับทั้งพระราชทานให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงรับด้วย และทรงกำชับให้เป็นที่เข้าใจว่าพระราชทานจำเพาะพระราชโอรสในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเท่านั้น โดยที่พระองค์ใดมีพระชนมายุมากที่สุดให้รักษาพระไชยเนาวโลหะไว้จนกว่าจะสิ้นพระชนมายุ แล้วจึงให้รักษาตกทอดกันไปตามลำดับพระชนมายุ

อีกประการหนึ่ง คือ ตามกระแสพระราชดำริที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงไว้ในพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๒๔ มกราคม ๒๔๓๗ เกี่ยวกับ

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๕๖๕-๕๖๘ และ หจช., ร. ๖ ว. ๑/๒ รัชทายาท.

การปฏิบัติเวลาสร่งน้ำทรงเครื่องพระบรมศพ โปรดเกล้าให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ถวายพระสงฆ์และพระชฎา หากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังไม่เสด็จกลับจากต่างประเทศ ก็โปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเป็นผู้ทำถวายแทน

จึงเป็นที่เข้าใจได้ว่า การสืบสันตติวงศ์จะต้องตกอยู่กับพระราชโอรสในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเป็นสายแรก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีพระราชดำริเห็นสมควรให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พระอนุชารวมพระชนนีต่อจากพระองค์ดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวโดยอนุโลม

การคัดค้านในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์

ไม่มีพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์ใดในที่ประชุมคัดค้านกระแสพระราชดำรินี้เลย ทั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพยังทรงแนะนำว่า สมควรจะประกาศการแต่งตั้งองค์รัชทายาทต่อที่ประชุมองคมนตรีสภา

แต่ เพียง ๒ วันต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ด้วยความเห็นชอบจากสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ และ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิศุภคณวิสิษฐุ์ เสด็จเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว กราบบังคมทูลถึงปัญหาการแต่งตั้งนี้ว่า

ผู้ที่จะทำการถวายพระสงฆ์และพระชฎาให้พระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินได้ จะต้องเป็นองค์รัชทายาทผู้สืบสันตติวงศ์ต่อจากพระเจ้าแผ่นดินที่เสด็จสวรรคต ฎรายละเอียดใน จมื่นอมรคุณวารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจ... เรื่องพระราชประเพณี, หน้า ๑๔ - ๒๕.

ไม่สมควร และถ้าประกาศแต่งตั้งเป็นการเอิกเกริกแล้ว ทรงเกรงว่าที่ประชุมองคมนตรี จะคัดค้านเนื่องจากความรังเกียจที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีชานาเป็นชาวต่างชาติ^๑ เป็นการหวังเพื่อให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า- เจ้าอยู่หัวเปลี่ยนพระทัย^๒

บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่ทรงแสดงการคัดค้านนี้อย่างเด่นชัด คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ในหน้าที่ที่ทรงดำรง ตำแหน่งเสนาบดีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ จะต้องส่งเรื่องการสืบสันตติวงศ์ ไปลงชี้แจงในหนังสือพิมพ์ต่างประเทศตามพระราชกระแสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ- เจ้าอยู่หัว ทรงมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลชี้แจงความที่ทรงร่างถวายว่า ทรง ร่างตามความคิดเห็นของพระองค์แต่ "ผู้เดียวที่เชื่อว่าการจะเป็นเช่นนั้น" คือ การ สืบสันตติวงศ์ตกทอดแก่พระราชโอรสในสมเด็จพระพันปี กรมราชชนนี ตามลำดับ พระชนมายุ และหากมีพระเจ้าหลานเธอในสมเด็จพระพันปี พระราชชนนีที่ถูกต้องตาม กฎหมายผู้ซึ่งมีมารดาเป็นเชื้อพระวงศ์แล้ว การสืบสันตติวงศ์จะสืบไปถึงพระเจ้าหลาน เธอตามสิทธิด้วย^๓

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิสิษฐ์ ทรงเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ พระองค์เดียวที่ทรงแสดงการคัดค้านอย่างรุนแรงทั้งการกระทำและความคิด ด้วยการ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖ - ๕๗.

^๒ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ Lek to His Majesty the King
date October 30th, 1910.

^๓ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ ลายพระหัตถ์กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
กราบบังคมทูล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒ พฤศจิกายน
ร.ศ. ๑๒๘.

พูดคุยกับชาวต่างประเทศถึงการไม่สมควร โดยหยิบยกข้ออ้างจากหนังสือเป็นการ
ยืนยัน^๑ และยังกราบบังคมทูลถวายความคิดคัดค้านว่าทรงเข้าพระทัยในพระราช-
ประสงค์ที่ทรงตั้งพระอนุชาเป็นรัชทายาทว่าเป็นเพราะต้องการแสดงนำพระทัยในฐานะ
พระเชษฐา แต่การเลือกองค์รัชทายาทก็เป็น เรื่องของราชการแผ่นดินและพระบรม-
วงศานุวงศ์ด้วย พระองค์ยังมีทรง เคยเห็นแบบแผนการตั้งพระอนุชาขึ้นเป็นองค์
รัชทายาทนอกจากธรรมเนียมการตั้งวังหน้าซึ่งก็ยกเลิกไปแล้ว จึงทรงขอพระราชทาน
ให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยับยั้งการแต่งตั้งนี้ และมอบฉันให้ทรงแสดง
พระราชประสงค์ให้การสืบสันตติวงศ์สืบต่อกันในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอรวมพระ
ราชชนนีในขณะที่พระองค์ยังมีทรงมีพระราชโอรส โดยขอให้พระราชทานพระบรม-
ราโชวาทให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทรงมีพระชายาตามมูตุนิธิธรรมเนียมชาติไทย
เพื่อบำรุงพระราชวงศ์ให้คงอยู่ เมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอทรงปฏิบัติตาม
พระบรมราโชวาทแล้วจึงถึงเวลาที่สมควรจะเลือกและประกาศพระอิศริยยศขององค์
รัชทายาท^๒ ทรงเห็นว่าการเลือกองค์รัชทายาทครั้งนี้เป็น "อกาโล premature
เป็นการไม่ควรแก่ราชการ impolitic...อาจนำความชังของมาในทางพระราช
ไมตรี ความมั่นคงของพระราชวงศ์"^๓

^๑ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘.

^๒ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ ลายพระหัตถ์กรมหมื่นสวัสดิ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ประกาศแต่งตั้งรัชทายาทชั่วคราวในที่ประชุมเสนาบดีสภา

ประเด็นปัญหาสำคัญในการคัดค้านว่าสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลก-
ประชานาถไม่เหมาะสมกับตำแหน่งรัชทายาท คือ การที่ทรงมีชายาเป็นชาวต่างประเทศ
ตั้งนั้นก่อนการประกาศแต่งตั้ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ
ให้สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทำคำชี้แจงเกี่ยวกับชายาและโอรส
อันอาจเป็นปัญหาที่เป็นอันตรายต่อความมั่นคงของบ้านเมือง ทูลเกล้าฯ ถวาย สมเด็จ-
เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงมีลายพระหัตถ์กราบบังคมทูลชี้แจงว่า
เนื่องจากโอรสของพระองค์มีมารดาเป็นสามัญชน จึงมิได้ดำรงพระยศถึงชั้นเจ้าฟ้า
เมื่อมิได้ดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้าแล้วก็ย่อมจะเป็นรัชทายาทไม่ได้ กับทั้งยังมีผู้ดำรง
พระยศเจ้าฟ้าพระองค์อื่น ๆ อีก และสุดท้ายทรงตั้งสัตยาธิฐานขอให้พระบาทสมเด็จพระ-
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรสสืบสันตติวงศ์ เป็นองค์รัชทายาทโดยเร็ว
ในส่วนพระองค์หากมีเหตุที่จะต้องทรงตั้งรัชทายาทต่อไปนั้น พระองค์จะทรงตั้งให้
สมเด็จพระเจ้าอนงยาเชอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนครราชสีมา พระอนุชารวมพระราชชนนี
เป็นองค์รัชทายาทสืบจากพระองค์โดยทันที

อย่างไรก็ตาม ในลายพระหัตถ์ที่กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎ-
เกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๕๓ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลก-
ประชานาถ ได้ทรงแสดงทัศนคติในเรื่องนี้ว่าจะทรงยอมรับข้อความในประกาศที่ทรง
เขียนขึ้นในกรณีที่มีการประกาศแต่งตั้งพระองค์เป็นรัชทายาทชั่วคราวต่อที่ประชุม
องคมนตรีแล้วเท่านั้น หากการเลือกและแต่งตั้งพระองค์เป็นรัชทายาทยังคงเป็น
ความลับก็ไม่ทรงเห็นความจำเป็นที่จะต้องเขียนข้อความประกาศกราบบังคมทูลแต่

พ.ศ., ร. ๖ ว. ๑/๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๘.

อย่างใด เพราะพระองค์ไม่ทรงรับรู้ว่าทรงเป็นองค์รัชทายาท และทรงแนพระทัยว่า หากเกิดความยุ่งยากขึ้นจนทำให้พระองค์ต้องใช้สิทธิส่วนพระองค์ในการใช้กำลังทหารแล้ว พระองค์จะทรงดำเนินการเหมือนว่าพระองค์ไม่ทรงได้รับเลือกเป็นองค์รัชทายาทมาก่อนเลย^๑

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงตั้งเลพระทัยมิได้ทรงดำเนินการอย่างไรต่อไป จึงก่อให้เกิดข่าวลือเกี่ยวกับปัญหาการแต่งตั้งองค์รัชทายาททั่วไปในหมู่ชาวต่างประเทศและในหน้าหนังสือพิมพ์ ว่าเป็นการจำเป็นที่จะต้องเรียกพระอนุชาองค์ต่อไปคือสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัยเสด็จกลับมาจากต่างประเทศ เพราะความไม่เหมาะสมของ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และแม้แต่ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงนครราชสีมา พระอนุชาต่อจากพระองค์ก็ตาม^๒ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเห็นว่าการปิดบังความจริงจะทำให้ข่าวลือและการเดาต่าง ๆ มีมากขึ้น และทรงเห็นความจำเป็นอย่างยิ่งในการแต่งตั้งองค์รัชทายาท ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงของรัฐบาล จึงทรงมีลายพระหัตถ์กระดุนและแนะนำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกองค์รัชทายาทและประกาศให้เป็นที่ยอมรับโดยเร็ว^๓

^๑ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ Lek to His Majesty the King
no date ลงรับวันที่ ๒๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๙.

^๒ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กรมวังมาทูล
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๙.

^๓ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ Lek to His Majesty the King
date October 30th, 1910.

สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงแสดงพระดำริส่วนพระองค์เกี่ยวกับการตั้งเลพระทัยและความไม่เค็ดขาดในองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างตรงไปตรงมาว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ควรจะแสดงออกซึ่งความเค็ดขาดเป็นสิ่งแรก ต่อไปจึงใช้ความประนีประนอมผูกใจให้ราษฎรรัก และการที่จะทำให้ราษฎรรักได้ก็จำเป็นต้องอาศัยเวลา การที่จะทำให้ราษฎรรักนั้นจะต้องทำให้ราษฎรมั่นถือและเกรงในพระบรมเดชานุภาพก่อนแล้วจึงง่ายในการที่จะทำให้ราษฎรรัก การลดความรู้สึกเกรงกตัญญูนั้นง่ายมาก แต่ยากยิ่งหากจะบังคับราษฎรภายหลังจากที่ราษฎรได้เห็นความอ่อนแอในองค์พระมหากษัตริย์แล้ว^๑

สุดท้าย โดยพระบรมราชวินิจฉัยเค็ดขาดว่า การล่าช้าไม่ทำให้เกิดผลดี และการที่จะทรงทำเจียบ ๆ ก็เหมือนกับว่าไม่ได้ทำ^๒ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศพระราชกฤษฎีกาในการสืบสันตติวงศ์ตอนที่ประชุมเสนาบดีสภา เมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๕๓ แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราว ความว่า

... ในเวลานี้ต้องให้ทรงรวมพระราชชนนีเป็นรัชทายาทไม่มีอย่างอื่น เว้นแต่ข้าพเจ้ามีบุตรจึงใหญ่ตรเป็นรัชทายาทต่อไป เพราะฉะนั้นในเวลานี้ข้าพเจ้าขอกำหนดไว้ว่า ไทหนองที่เกิดแต่สมเด็จพระบรมราชินีนาถอันเป็นน้องรวมบุตรเป็นรัชทายาทตามลำดับอายุพระรชกาล จุ้าเค็ดมวดยนองชายเล็ก เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมขุนพิศณุโลกประชานารถ ยูเป็นนองมีอายุพระรชารองตัวข้าพเจ้านี้ลงไป...^๓

^๑ เรื่องเค็ดยวกัน.

^๒ จมื่นอมรรัตนารักษ์ (แจ่ม สุนทรเวช), พระราชกรณียกิจ..., หน้า ๕๖.

^๓ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ รัชทายาท.

และยังทรงกำหนดต่อไปด้วยว่า

... ถ้ามีเหตุผลอย่างหนึ่งอย่างใดที่จะไม่พึงปรารถนา เป็นต้นว่าถ้าแม่ข้าพเจ้า จะไม่มีบุตร แลน้องข้าพเจ้าจะใคร่เป็นผู้สืบสันตติวงศ์ต่อไป อย่าใหนองผู้นั้น เลือกลงบุตรของคนซึ่งมีใคร่เป็นอุกโทสุชาติเป็นรัชทายาทต่อไปเลย ขอจงใหนองผู้มีพรธารองตนลงไปเป็นรัชทายาทเหมือนเช่นที่ข้าพเจ้าใคร่เลือกไว้ใน ครุ้งนี้เถิด ขอใหนานทั้งหลายบันคาคูที่ใคร่มาประชุมในที่นี้ทราบความประสงค์ไว้ อย่าใหนเป็นการเขาใจผิดไปในภายนา^๑

เมื่อประกาศคั้งนี้แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าใหนที่ประชุม เสนาบดีสภาแซนค้ชื่อรับทราบการคั้งนี้โดยทั่วกัน

พระกรณียกิจเมื่อทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราว

ระหว่างที่ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราว สมเด็จเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงประกอบพระกรณียกิจ คือ

๑. เสด็จแทนพระองค์ในฐานะรัชทายาทไปทรงร่วมพระราชพิธีราชาภิเษก พระเจ้ายอรัชที่ ๕ แห่งประเทศอังกฤษในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ โดยมีพระนามปรากฏใน หมายกำหนดการพระราชพิธีของอังกฤษ ดำรงพระอิสริยยศในตำแหน่งองค์รัชทายาท คือ "His Royal Highness Prince Chakrakongse of Pitsanuloke Heir Presumptive of Siam"^๒ ส่วนชานานันค้ดำรงฐานะเป็นค้ช เซสแห่งพิษณุโลก และในหนังสือเดินทางยังระบุไว้ด้วยว่าเป็น "พระชยาพร รัชทายาทแห่งราชอาณาจักรสยาม"^๓

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๕๖๕.

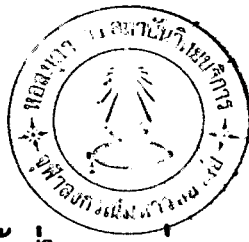
^๓ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, ๑: ๗๖.

๒. ในการเสด็จแทนพระองค์ครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ พูลเชิญบรรดาเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์ในประเทศยุโรปให้เสด็จมาร่วมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระองค์ ณ กรุงเพทฯ ในเดือนธันวาคม ๒๔๕๔ ซึ่งประสมยอดอย่างงดงาม เพราะนับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่มีการชุมนุมพระบรมวงศานุวงศ์ของยุโรปมากที่สุด ในทวีปเอเชีย อาทิเช่น ปรินซ์อเล็กซานเดอร์ ออฟ เท็ค (Prince Alexander of Tek) กับพระชายา ปรินเซส แอลิซ (Princess Alice) จากประเทศอังกฤษ แกรนด์ ดุก บอริส (Grand Duke Boris) จากประเทศรัสเซีย ปรินซ์ วิลเลียม (Prince William) กับพระชายา แกรนด์ ดัชเชส มาเรีย (Grand Duchess Maria) จากประเทศสวีเดน เป็นต้น

๓. เมื่อประทับอยู่ในพระราชอาณาจักร สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถมีพระกรณียกิจทางการเมืองในฐานะองค์รัชทายาทที่เด่นชัด นอกเหนือจากการเข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภาเป็นครั้งคราวตามกระแสพระบรมราชโองการ ทั้งนี้เนื่องจากพระองค์มิได้ทรงเป็นเสนาบดีว่าการกระทรวงใดตามพระบรมราชโองการที่ไม่ทรงโปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอซึ่งดำรงพระราชอิสริยยศสูงต้องลดพระองค์มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีอื่นเป็นตำแหน่งที่มักจะถูกบ่นว่าอยู่เสมอเป็นการไม่สมควร^๒ ดังนั้น การที่โปรดเกล้าฯ ให้ทรงเข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภาจะเป็นเพราะความจำเป็นที่องค์รัชทายาทจะต้องเรียนรู้ราชการแผ่นดินทั่วไปเพื่อเป็นการเตรียมพระองค์ในการบริหารงานแผ่นดินต่อไปในภายหน้า

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๕๗๑.

^๒ หจข., ร. ๖ บ. ๑๗/๑๒ ฉายพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ลงวันที่ ๕ ตุลาคม ร.ศ. ๑๓๑.

ปัญหาความไม่แนพระทัยในสิทธิและหน้าที่ในตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราว

แม้ว่าการแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงมหมาทปรังษาลิขิต ประทานนาม คำทรง
ตำแหน่งรัชทายาทชั่วคราวมีการประกาศเป็นทางการตามพระประสงค์ของพระองค์ที่
กราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วก็ตาม แต่จากพระ-
กรณียกิจเมื่อทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาท อาจกล่าวได้ว่าทรงถูกจำกัดบทบาททาง
การเมืองอยู่ในวงที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์
เท่านั้น นอกจากนี้ปัญหาการถูกจำกัดบทบาททางการเมืองแล้ว สมเด็จพระเจ้าพี่นาง
เธอ กรมหลวงมหมาทปรังษาลิขิต ก็ยังทรงตระหนักถึงข้อจำกัดส่วนพระองค์ที่ทรงมีชาตินะ
เป็นชาวต่างประเทศซึ่งนับว่าเป็นปัญหาสำคัญที่มีผลต่อฐานะทางการเมืองของพระองค์
ด้วย

ในทางปฏิบัติแม้ว่าข้อจำกัดต่าง ๆ เหล่านี้จะไม่ใช่อุปสรรคต่อฐานะทาง
การเมืองของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงมหมาทปรังษาลิขิตมากนัก เนื่องจากทรงมี
อำนาจทางทหารสนับสนุนอยู่อย่างแข็งแรง แต่ตามหลักการที่ขึ้นอยู่กับรัฐธรรมนูญ
นิยมประเพณีที่ยึดมั่นกันมาประกอบกับการยอมรับภายในสังคม นับว่าข้อจำกัดต่าง ๆ
นี้มีผลยับยั้งจิตใจในความเชื่อมั่นของพระองค์มากพอสมควร นั่นคือ

๑. การคัดค้านในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ ดังได้กล่าวมาแล้วว่าปัญหาที่
พระบรมวงศานุวงศ์หยิบยกมาคัดค้านการดำรงตำแหน่งรัชทายาทของพระองค์ คือ
ปัญหาการที่ทรงมีชาตินะเป็นชาวต่างประเทศ และไม่เพียงแต่เท่านั้นหากพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตนวิศิษฐ์ยังทรงวิจารณ์ถึงพระนิสัยของพระองค์อย่าง
รุนแรงมากเพื่อยับยั้งการตัดสินใจของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในการที่ทรงเลือกสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ กรมหลวงมหมาทปรังษาลิขิต ให้ทรงดำรงตำแหน่ง
รัชทายาท ความว่า

ขอใต้ทรงมีพระสุทัยยังซึ่งคุณแลโทษ ออย่าใ้คหรงเริ่มพระราชกรณียกิจด้วยมา
 ทรงทำกรรมที่ไม่ใช่อุปมาทันทีเลย เป็นแต่สัจวาสนชื่ออุปมาทพอเป็นที่อ้างเอามา
 กำบัง Ambition เท่านั้น ความทะเยอทะยานทรนทรายถือเอาชอราชการ
 ของพระราชวงษของแผนคินวูเป็นการสวนคนไปเสียทาเกี่ยว จนล้มละอายุ
 ล้มแลวมาป้ ออภุณาครุาแรงโตคานซึ่งคั้นราวจะวาออกประจุนประจวนมาคค
 คู้ครุ การทอสูนี้มีโคเลือกอาวชตรงฎาอาวชคค ไชหมคสุดแ่จะใ้คทั้งไทยแลธูท
 ทิมูแห่งไมเลือกที่วาจนถูกเบื่องบนฎาใ้คสะเอว เรวเบูนุโคทาชฯเป็นเสียการ
 เซนนี้ เป็นที่สยคสยของเกตุฯเศราสคใ้คนัก ลนุเกลาณุกระหมอมเสคู้จ
 สวรรคคแลว ก็มิที่เห็นแต่ใ้คฝาลองซูลูพระบาทเท่านั้น ถ้าไมไปรคเกลาฯ
 ทรงกำรามใ้คละพยสรายกลายเป็นคู้ ควยพระปรีชาอันสุขุมคัมภีรภาพ ไทยเย
 จะมีความสงบความสวัสดิ์ใ้คกาลชางนา...

จากการศึกษาไม่พบหลักฐานที่เป็นสาเหตุส่วนพระองค์ที่ทำให้พระเจ้า-
 บรมวงศ์เชอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิสิษฐ และ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลก-
 ประชานาด ชัดแย้งกันอย่างไร จนกระทั่งพระเจ้าบรมวงศ์เชอ กรมพระสวัสดิ์วัฒน-
 วิสิษฐ ทรงค้คค่านและวิพากษ์วิจารณ์สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาด
 อย่างรุนแรงดังกล่าว หากความสัมพันธ์ระหว่าง "น่า-หลาน"^๒ น่าจะใ้คความ
 สัมพันธระหว่างสองพระองค์เป็นไปใ้คทางที่ค้คมากกว่า

อย่างไรก็ตามเป็นการยากที่จะค้คคินค้คความการกระทำของพระเจ้าบรม-
 วงศ์เชอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิสิษฐนี้ว่าทรงค้คค่านเพราะทรงเห็นแก่ประโยชน์ของ

^๑ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ ฉายพระหัตถ์กรมหมื่นสวัสดิ์ กราบบังคมทูล
 พระบาทสมเด็จพะมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๔ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เชอ กรมพระสวัสดิ์วัฒนวิสิษฐ ทรงเป็นพระอนุชาของค้คเล็ก
 ในสมเด็จพะศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีของสมเด็จเจ้าฟ้าฯ
 กรมหลวงพิษณุโลกประชานาด.

ประเทศชาติและราชวงศ์เป็นสำคัญ หรือเพราะเพื่อหาความดีความชอบใส่พระองค์
 เนื่องจากคาดว่าน่าจะเป็นการสมพระราชเหตุหยักจากการ คัดค้านนี้ ทั้งนี้พิจารณาจาก
 การตั้งเลพระทัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในช่วงระยะเวลาหนึ่ง
 ก่อนที่จะคัดสินพระทัยแต่งตั้งองค์รัชทายาท ประกอบกับเหตุการณ์ต่อมาที่มีสาเหตุทำให้
 น่าจะเข้าใจได้ว่าทรงจำกัดบทบาททางการเมืองขององค์รัชทายาท ดังนั้นจึงอาจ
 กล่าวได้ว่ากรณีที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า
 กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นรัชทายาทชั่วคราวนั้น เพราะความจำเป็นที่นำ
 จะต้องเป็นเท่านั้น

๒. ปัญหาการมีชายาเป็นชาวต่างประเทศ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบวว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
 ทรงมีชายาเป็นชาวรัสเซีย นั้น ทรงเสียพระราชหฤทัยอย่างยิ่งและทรงเคืองให้
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอพระที่นั่งถึงลำดับการสืบสันตติวงศ์ที่ทรงเป็นที่สองต่อจาก
 สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แต่แรกสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ
 มีทรงใส่พระทัยนักเนื่องจากทรงคิดว่าการสืบสันตติวงศ์นั้น สืบต่อกันตามลำดับพระรา
 ของบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอชั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้าทั้งหมด^๑ แต่โดยพระราชมาริใน
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แสดงให้เห็นชัดว่าทรงโปรดให้นับการสืบ
 สันตติวงศ์ตามลำดับพระราชโอรสในสมเด็จพระบรมราชินีนาถเป็นสายแรก

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รับรองการ เสกสมรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลก
 ประชานาถ ทรงรับหม่อมคัทรีนเป็นหม่อมตามของ เจ้าฟ้าคามชรรณนิยม แต่เมื่อทรง
 แต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ดำรงตำแหน่งรัชทายาท

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกศวิงปารุสก, ๑: ๑๘.

ชั่วคราว และโปรดให้ทรงทำประกาศเกี่ยวกับปัญหาชาวยุโรปและบุตรขึ้นกราบบังคมทูลนั้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงชี้แจงเพียงฐานะของโอรสเท่านั้น หากไม่ทรงเอ่ยถึงปัญหาการมีชาวยุโรปต่างประเทศของพระองค์แต่อย่างใดนอกจากว่า เป็นคนสามัญ^๑

การที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ มิทรงเอ่ยถึงปัญหาการมีชาวยุโรปต่างประเทศของพระองค์นั้น น่าจะเป็นเพราะพระองค์เองก็ทรงตระหนักดีในปัญหาที่ว่าต่อไปภายหน้าหากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มิทรงมีพระราชโอรส พระองค์ในฐานะรัชทายาทย่อมจะมีโอกาสในราชบัลลังก์อย่างแน่นอน แต่ในประวัติศาสตร์ชาติไทยยังไม่เคยมีสมเด็จพระราชินีเป็นชาวต่างชาติเลย ปัญหาการมีหม่อมเป็นชาวต่างชาติย่อมเป็นการบั่นทอนความมั่นคงทางการเมืองของพระองค์อย่างแน่นอน นั่นคือพระองค์ย่อมจะไม่ได้รับการยอมรับทั้งจากในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์และจากบรรดาราษฎรอย่างแน่นอน และไม่เพียงเท่านั้นปัญหาโอรสของพระองค์ที่เป็นลูกครึ่งชาติและดำรงพระยศชั้นรองในพระราชวงศ์ย่อมจะต้องถูกคัดออกจากลำดับการสืบสันตติวงศ์โดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตาม ทรงอยู่กินฉันท์สามีภริยาร่วมกับหม่อมคัททริน เป็นเวลานานเกือบ ๑๓ ปี จนกระทั่งทรงได้รับยกย่องว่า "ทรงเป็นตัวอย่างอันดี เป็นสามีอันซื่อสัตย์"^๒ หากต่อมาพระองค์ทรงหลงรักหม่อมเจ้าหญิงชวลิตโสภาส พระธิดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ผู้ซึ่งเป็นพระเชษฐาร่วมพระราชบิดา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หจข., ร. ๖ ว. ๑/๒ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๒๘ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๕.

^๒ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๖๓๗.

กับพระองค์เอง เป็นสาเหตุให้หม่อมคัทรินขอหย่าร้างจากพระองค์เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๔๖๒ ในส่วนพระองค์ยากที่จะทราบได้ว่าทรงคิดอย่างไร เพราะแม้แต่ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ ผู้เป็นโอรสยังทรงกล่าวว่า "แผนการของพระองค์ที่มีอยู่อย่างไร เราจะไม่วันทราบได้"^๑ จึงไม่อาจกล่าวได้ว่าทรงมีจุดมุ่งหมายอย่างไรต่อการหย่าร้างนี้ ภายหลังจากที่หม่อมคัทรินเดินทางออกจากประเทศไทยไปแล้ว พระองค์จึงแสดงพระประสงค์จะเสกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงชวลิตโอภาส พิจารณาจากเหตุการณ์แวดล้อมชวนให้คิดวนอกเหนือจากเหตุผลของความพอพระทัย ส่วนพระองค์แล้ว พระประสงค์ที่จะได้รับการยอมรับในหมู่พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่ และราษฎรทั่วไป อันจะมีผลต่อฐานะความมั่นคงทางการเมืองของพระองค์ น่าจะเป็นเหตุผลอีกข้อหนึ่ง พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงพอพระทัยต่อการหย่าร้างนี้ถึงกับมีรับสั่งว่า "เมื่อท่านกลับทรงนึกถึงพระราชวงศ์เสียได้เช่นนั้นก็เป็นของดีมาก"^๒

แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงพอพระทัยในการหย่าร้างนี้ กับทั้งไม่โปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสกสมรสกับหม่อมเจ้าหญิงชวลิตโอภาสด้วย^๓ ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะเหตุผล

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, ๑: ๒๖๙.

^๓ เมื่อเดือนมิถุนายน ๒๔๖๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ตรากฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการเสกสมรสของพระบรมวงศานุวงศ์ตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไป จะต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อนในฐานะที่ทรงเป็นกุลเชษฐ จึงจะประกอบพิธีเสกสมรสได้ หากผู้ใดฝ่าฝืนถือว่าได้ทำผิดฐานละเมิดต่อองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

๒ ประการคือ การหย่าร้างไม่ต้องควยพระราชนิยม ทรงเห็นว่าการมีเมียหลายคน เป็นการกระทำที่ไม่สมควร ถึงกับมีพระราชดำรัสว่าพระองค์จะทรงมีพระมเหสีพระองค์เดียวเพื่อเป็นตัวอย่างอันดีนี้^๑ และน่าจะคิดได้ว่าหากพระราชทานพระบรมราชานุญาต การเสกสมรสครั้งนี้ก็เท่ากับว่าพระองค์ทรงสนับสนุนฐานะทางสังคมและทางการเมืองของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ในตำแหน่งรัชทายาทใหม่มั่นคงและชอบธรรมมากขึ้น

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้ทรงแถลงเหตุผลหรือพระบรมราชโองบายอย่างไร เกี่ยวกับการที่ไม่พระราชทานพระบรมราชานุญาต จึงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระองค์และสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ไม่เพียงเท่านั้นแม้สมเด็จพระบรมราชชนนี พระพันปีหลวงก็ไม่ทรงเข้าพระทัยในพระราชประสงค์ จึงกริ้วองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถึงขนาดไม่ผันพระพักตร์ยอมรับการเสกสมรส ปัญหาความตึงเครียดเกี่ยวกับการเสกสมรสของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ คงดำเนินต่อมาจนกระทั่งสมเด็จพระราชชนนี พระพันปีหลวง เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม ๒๔๖๒ แล้ว สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงทรงรับหม่อมเจ้าหญิงสวัสดิ์โอกาสเป็นชายา โดยมีทรงสนพระทัยว่าจะเป็นการละเมิดและทำความไม่พอพระทัยแก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงอ้างไว้ในจดหมายเหตุร้ายวันของพระองค์ว่า การเสกสมรสตามกฎหมายไม่จำเป็นสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ เพราะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ก็มีได้ทรงทำพิธีเสกสมรสหรือจดทะเบียนใด ๆ หากยังทรงสามารถดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรมราชินีนาถได้ ดังนั้นโดยนัยเดียวกันหม่อมเจ้าหญิงสวัสดิ์โอกาสก็ย่อมเป็นชายาของพระองค์ได้โดยไม่จำเป็นต้องมีพิธีเสกสมรส^๒

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เจ้าชีวิต, หน้า ๖๔๘.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, ๑: ๒๒๙.

แม้ว่าการ เสกสมรสตามกฎหมายจะไม่เป็นของจำเป็นสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ตามพระคำริของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถก็ตาม แต่ตามกฎหมายข้อบังคับ เรื่องการจดทะเบียนนรชาติที่ประกาศใช้ภายในราชสำนัก และโดยเนหาะอย่างยิ่งภายในกองทัพบกซึ่งพระองค์ทรง เป็นผู้ร่างข้อบังคับของทหาร เกี่ยวกับการแต่งงานที่ว่า นายทหารจะอยู่กับผู้หญิงใดก็ต่อเมื่อผ่านการสมรสแล้วเท่านั้น จึงนับว่าการที่พระองค์ทรงรับหม่อมเจ้าหญิงชวลิตโอกาส เป็นชายานั้นขัดข้อบังคับของทหาร สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงทรงลาออกจากราชการทหาร หากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่พระราชทานพระบรมราชาอนุญาต

อย่างไรก็ดี ชาวต่างประเทศมองปัญหาการ เสกสมรสใหม่อีกครั้งของ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถว่า เพราะพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีได้เสกสมรสและไม่มีพระราชโอรส หากไม่ทรงมีพระราชโอรสสืบสันตติวงศ์ โอกาสที่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอซึ่งดำรงตำแหน่งรัชทายาทจะสืบสันตติวงศ์ต่อไปภายหน้าจึงมีมาก โอกาสนี้จึงเป็นสาเหตุจูงใจสำคัญที่ทำให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเสกสมรสใหม่โดยเลือกชายาที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ และถ้าหากพระองค์ได้สืบสันตติวงศ์เสวยราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว โอรสของพระองค์จะได้รับสิทธิในการสืบสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์อย่างชอบธรรม^๑

๓. ปัญหาการเข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภา ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯกำหนดให้เสนาบดีเข้าเฝ้าเพื่อประชุมเสนาบดีสภา

^๑สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/4093
Mr. Lyle to Earl Curzon, no. 133 confidential date 15th August
1919.

ทุกวันศุกร์ เวลาบ่าย หากในทางปฏิบัติแล้วไม่ค่อยจะมีการประชุมเสนาบดีสภาบ่อยนัก ยกเว้นในช่วงปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ที่เกิดเหตุการณ์ ร.ศ. ๑๓๐ และช่วงปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ที่รัฐบาลไทยประกาศเข้าร่วมกับฝ่ายสัมพันธมิตรในสงครามโลกครั้งที่ ๑^๑ เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดที่จะเสด็จประทับอยู่นอกพระนคร เป็นส่วนใหญ่^๒ และบางครั้งแม้จะมีการเรียกประชุมเสนาบดีสภาหากจะโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช หรือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ หรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นประธานในที่ประชุมแทนพระองค์ การประชุมเสนาบดีสภาแต่ละครั้งก็มักจะไม่ครบองค์ประชุมอยู่เสมอ ๆ เพราะเสนาบดีบางคนมักจะป่วยหรือมีกิจธุระต่าง ๆ เสมอ^๓ ส่วนใหญ่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงใช้วิธีเรียกเสนาบดีเข้าเฝ้าเป็นกลุ่มหรือรายบุคคลแทนการเรียกประชุมเสนาบดีสภา

หลังจากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งรัชทายาทแล้ว ทรงต้องเข้าประชุมเสนาบดีสภาทุกสัปดาห์ตามกระแสพระบรมราชโองการที่โปรดฯ ให้เข้าประชุมเพื่อจะได้ทรงเลาเรียนราชการแผ่นดินทั่วไป^๔ ซึ่งแต่เดิมและต่อมาการเลาเรียนและฝึกหัดราชการแผ่นดินของบรรดาพระเจ้าลูกยาเธอและองค์รัชทายาทนั้นต้องศึกษางานที่กรมราชเลขาธิการ เป็นสำคัญ

^๑ หจช., ร. ๖ รล. ๑/๓ นัคประชุมเสนาบดีแลลาที่ประชุม.

^๒ พระยาอนุรุทธเทวา (ม.ล.ฟื้น พึ่งบุญ), "พระราชานุกิจรัชกาลที่ ๖" เรื่องพระราชนุกิจ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๕๕), หน้า ๓๐ - ๓๑.

^๓ หจช., ร. ๖ รล. ๑/๓ นัคประชุมเสนาบดีแลลาที่ประชุม.

^๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, ๑: ๔๙.

เนื่องจากเป็นที่รวมของราชการแผ่นดินทั้งหมด^๑ อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถได้เสด็จทรงศึกษาและฝึกหัดราชการแผ่นดินในกรมราชเลขาธิการหรือแม้แต่จะได้รับโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ทรงรักษาราชการแผ่นดินแทนพระองค์ ดังจะได้อธิบายต่อไป

แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เสด็จเข้าประชุมเสนาบดีสภาอยู่เสมอ ๆ ก็ตาม แต่เนื่องจากมิได้ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงใด ดังนั้นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงมักจะ "ทรงบนเสมอว่าท่านไม่ได้เป็นเสนาบดี ฉะนั้นไม่ควรจะทรงเข้าร่วมประชุมเสนาบดี"^๒ แสดงว่าพระองค์ทรงตระหนักถึงฐานะในที่ประชุมของพระองค์เองที่ไม่ทรงเป็นทั้งเสนาบดีและหากจะตระหนักพระองค์ในตำแหน่งรัชทายาทก็ได้ เนื่องจากในการเสด็จเข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภาทุกครั้ง เป็นพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และในพระบรมราชโองการนั้นมีได้ทรงแถลงไว้เลยว่าทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถเข้าร่วมประชุมในฐานะรัชทายาทหรือฐานะใด ดังลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ความว่า

^๑ อัจฉราพร กุมพพิสมัย, รายงานวิจัยเรื่อง "บทบาทของกรมราชเลขาธิการในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช" (เสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๓), หน้า ๓๒ - ๓๓.

^๒ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์, เกิดวังปารุสก์, ๑: ๔๘.

...ไม่ได้มีหลักฐานปรากฏอยู่ในที่ใด ๆ เลยว่า หม่อมจันเป็นสมาชิกแห่ง
 เสนาบดีสภา ไม่เคยมีประกาศหรือพระราชหัตถเลขาสิ่งเฉพาะในข้อนี้
หม่อมจันเคยนั่งในที่ประชุมเสนาบดีสภาเพราะมีพระราชกระแสตรัสเรียก...
แต่ไม่ปรากฏเลยวาทรัสเรียกในฐานะอย่างไร...^๑

ความไม่ตระหนักชัดในฐานะของพระองค์ในที่ประชุมเสนาบดีสภาของ
 สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ กลายเป็นปัญหาที่ต้องหยิบยกขึ้นมา
 ถกเถียงกัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จแปรพระราชฐานประทับ
 ที่บางปะอินในเดือนสิงหาคม ๒๔๖๑ ทรงมีกระแสพระบรมราชโองการสั่งให้เสนาบดีสภา
 เข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เพื่อพบปะปรึกษาหารือปัญหาราชการทุกวัน เวลา
 ๑๙.๐๐ น. หากเสนาบดีผู้ใดตามเสด็จโปรดให้จัดตัวแทนเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง
 ในเวลาดังกล่าว และโปรดให้มีการประชุมเสนาบดีสภาได้หากมีราชการควนพิเศษ^๒
 สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีพระคำรិតต่อพระบรมราชโองการ
 นี้ว่า มิได้หมายรวมถึงพระองค์เนื่องจากพระองค์ "...หาได้เป็นเสนาบดีไม่ และ
 สำหรับราชการทหารบกก็มีเสนาบดีกระทรวงกลาโหมอยู่แล้ว..."^๓ และการที่พระองค์
 เข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภานั้น "...เคยนั่งเมื่อมีผู้ดำเนินกระแสพระบรมราชโองการ

^๑ หจข., ร. ๖ บ. ๑.๘/๒๖ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ หลุย กรมหลวง-
 ปราชิมกิตติบดี ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๔๖๑ (ในเอกสารระบุว่า เสด็จในกรมฯ
 เป็นผู้ชี้แจงเสียได้).

^๒ หจข., ร. ๖ บ. ๑.๘/๒๖ พระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระ-
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๖๑.

^๓ หจข., ร. ๖ บ. ๑.๘/๒๖ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ หลุย กรมหลวง-
 ปราชิมกิตติบดี ลงวันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๖๑.

มาว่า ตรัสให้เข้าไปทุกครั้ง เมื่อไม่ปรากฏว่ามีกระแสพระราชโองการโดยฉะเพาะ หม่อมฉันเข้าไปหาได้ไหม"^๑ ดังนั้นจึงไม่ทรงเห็นความจำเป็นในการเสด็จเข้าไปใน พระบรมมหาราชวังทุกวันตามพระบรมราชโองการ ประกอบกับทรงมีหน้าที่ส่วนพระองค์ ในทางทหารซึ่งทรงให้ความสำคัญมากกว่า และหากมีความจำเป็นที่พระองค์จะต้อง เสด็จเข้าไปในพระบรมมหาราชวังทุกวันเพื่อประชุมเสนาบดีนั้น ทรงให้เหตุผลว่า "...ต้องเป็นไปตามที่เคยคือถ้ามีกระแสพระบรมราชโองการว่าให้เข้าไปครั้งใด หม่อมฉันจะได้เข้าไปครั้งนั้น..."^๒

เมื่อเกิดปัญหาเช่นนี้ กรมราชเลขาธิการจึงต้องดำเนินการกราบบังคมทูล เพื่อเรียนพระราชปฏิบัติและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชนิพนธ์ว่า ในพระบรมราชโองการนั้นทรงระบุถึงเสนาบดีสภามิใช่เสนาบดี ดังนั้น จึงหมายรวมถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ หจข., ร. ๖ บ. ๑.๘/๒๖ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ ทูล กรมหลวง-
ปราจีนกิติยคดี ลงวันที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๔๖๑.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

กรมพระยาภาณุพันธุวงศวร เคช ด้วย^๑ หากทรงเข้าพระทัยภาวะความไม่สะดวกใน การเสด็จไปพระบรมมหาราชวังทุกวัน จึงโปรดเกล้ามีพระราชดำริบ่อนันให้ทั้งสอง พระองค์เสด็จเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง เป็นครั้งคราวตามแต่จะสะดวก หากจะมีการ ประชุมเสนาบดีสภาวันใดก็ให้กรมราชเลขาอนุการกราบทูลนัดทั้งสองพระองค์^๒ และไม่

^๑เสนาบดีสภา เป็นที่ประชุมเสนาบดีเพื่อปรึกษาหารือปัญหาราชการของ กระทรวงต่าง ๆ การประชุมเสนาบดีสภาดำเนินตามกระแสพระบรมราชโองการ หากโดยปกติจะมีการประชุมเสนาบดีสภาอย่างน้อยสัปดาห์ละครั้ง ที่ประชุมเสนาบดีสภา ประกอบด้วยเสนาบดีทุกกระทรวง ผู้บังคับบัญชาบางตำแหน่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้า- อยู่หัวโปรดเกล้าให้เข้าร่วมประชุมด้วย มียศและตำแหน่งเทียบเท่าเสนาบดี อันได้แก่ ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีตำแหน่งจเรทัพบกและจเรทหาร ทั่วไป ซึ่งโปรดเกล้าให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศวร เคช ทรงทำหน้าที่ จรดองพระเคศพระคุณ และโปรดให้ดำรงพระยศเทียบเท่ากับเสนาบดี ส่วนสมเด็จพระ- เจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ซึ่งแม้จะทรงความสำคัญหากในสายงานแล้วยังคงอยู่ใต้การบังคับบัญชาของเสนาบดี กระทรวงกลาโหม ดังนั้นการเข้าร่วมประชุมในเสนาบดีสภาของพระองค์น่าจะเป็น เพราะทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาท แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็มีทรงแสดงกระแสพระราชดำริในเรื่องนี้ไว้แต่อย่างใด ดังนั้นทั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ และ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศวร เคช ซึ่งทรงตระหนักในฐานะที่พระองค์มิได้ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงใด ๆ จึงไม่เสด็จ เข้าไปในพระบรมมหาราชวังตามกระแสพระบรมราชโองการ.

^๒หจข., ร. ๖ บ. ๑.๘/๒๖ จดหมายพระยานุรินวราชรุ กราบทูล กรมหลวงปราจิณกิติบดี ลงวันที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๔๖๑.

ทรงมีพระราชกระแสอธิบายความเกี่ยวกับฐานะหรือตำแหน่งในที่ประชุมเสนาบดีสภา
ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ให้เป็นที่กระจ่างชัดแก่อย่างใด

สุดท้าย สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงยังลงยืนยัน
พระคำริของพระองค์ในการเข้าร่วมประชุมเสนาบดีสภาว่า

...ในการที่หม่อมฉันไม่เข้าไปในพระบรมมหาราชวัง หรือไม่ไปนั่งในที่ประชุม
เสนาบดีในระหว่างเสด็จอยู่นอกพระนครครั้งนี้... เป็นเพราะไม่ใคร่ทราบ
พระราชกระแส ไม่ทราบพระราชประสงค์แน่ชัด ครั้นหม่อมฉันสอบถามกับ
ผู้ซึ่งอยู่ใกล้ชิดพระองค์ซึ่งอาจทราบพระกระแสไต่ก็ไต่ความว่าไม่ไปเห็นจะ
ไกลขวางถูกกว่าไปเสียด้วยซ้ำ ถึงแมการที่ผู้นั้นพูดก็เป็นความเห็นส่วนตัวของ
เขาอีกนะแหละ ไม่ใช่พระราชกระแสก็จริง แต่หม่อมฉันเห็นวาทาไม่ใคร่รับ
พระราชกระแสโดยตรงว่าให้ไปทราบใด ที่หม่อมฉันจะเข้าไปเอาเองนั้น
จะเป็นการอวดดี ประพฤติล่วงเกินนอกเหนือฐานะของตนไป^๑

และ "...เมื่อมีประชุมในวันใดจะทรงมีโทรศัพท์เรียกหม่อมฉันนั้น ถ้าทรงเรียกเอง
หม่อมฉันยังมีเกล้าจะปฏิบัติความ แต่ถาทรงอ้างพระราชกระแสพระบรมราชโองการ
จึงต้องปฏิบัติตาม"^๒

๔. การตั้งผู้รักษาราชการแทนพระองค์ ดังได้กล่าวแล้วว่าพระบาท-
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดประทับนอกพระนครเสมอ ๆ แต่เพื่อให้การ
บริหารงานราชการแผ่นดินเป็นไปด้วยดีไม่เป็นที่ค้างค้ำ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

^๑ หจช., ร. ๖ บ. ๑.๔/๒๖ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ หลด กรมหลวง-
ปราจีนกิติยดี ลงวันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๔๖๑ (ในเอกสารระบุว่า เสด็จในกรมฯ
เป็นผู้ชี้คเส้นใต้).

^๒ เรื่องเดียวกัน.

แต่งตั้งผู้รักษาราชการแทนพระองค์ทุกครั้งี่เสด็จประพาสทางไกลและกินเวลานาน มีการแต่งตั้งผู้รักษาราชการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมากถึง ๕ ครั้ง โดยผู้รักษาราชการแทนพระองค์มีอำนาจและหน้าที่ภายในขอบเขตอันจำกัด เพียงแต่ให้ทรงหนังสือที่กรมราชเลขาธิการคัดเลือกเพื่อพิจารณาตัดสินหรือให้คำแนะนำ แต่ถาเป็นเรื่องที่กรมราชเลขาธิการคิดว่าสำคัญจึงจะดำเนินการทูลเกล้าฯ ถวาย และ หากมีเรื่องสำคัญใด ๆ โปรดอนุญาตให้เรียกประชุมเสนาบดีสภาได้

อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติหน้าที่ของผู้รักษาราชการแทนพระองค์จะต้องกราบบังคมทูลต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อหากว่าไม่ทรงพอพระราชหฤทัย หรือ ไม่ต้องด้วยพระราชดำริ พระราชนิมยมแล้ว จะได้ยับยั้งและดำเนินการแก้ไขได้ทันที ทั้งนี้เนื่องจากทรงมีพระบรมราโชบายในการบริหารราชการแผ่นดินไว้อย่างเด่นชัดถึงอำนาจของพระองค์ที่เปรียบเหมือนเป็นอัครมหาเสนาบดี หรือ Prime Minister รับผิดชอบในการดำเนินนโยบายของประเทศ^๑

เมื่อพิจารณาการตั้งบุคคลและการจำกัดขอบเขตอำนาจในการปฏิบัติราชการแทนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว พบว่าในช่วงแรกโปรดเกล้าฯตั้งพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการรักษาราชการแทนพระองค์ ต่อมาจึงโปรดตั้งองครักษ์ทนายาทให้เป็นผู้รักษาราชการแทนพระองค์ เป็นการให้ทรงทดลองปฏิบัติราชการซึ่งสมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงเป็นรัชทายาทพระองค์เดียวที่มีทรงได้รับการแต่งตั้งให้ปฏิบัติราชการแทนพระองค์ ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุ ๒ ประการคือ

^๑ หจข., ร. ๖ บ. ๑.๔/๓ จะเสด็จประพาสประเทศญี่ปุ่นและยุโรป

ประการแรก ขณะนั้น (พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๔๖๓) เป็นช่วงระยะเวลาที่
 คัดสนใจที่สำคัญของรัฐบาลไทยและกองทัพไทยในการ เข้าร่วมสงครามโลกครั้งที่ ๑
 และในฐานะองค์เสนาธิการทหารบกที่ทรงปรีชาสามารถและทรงพระอำนาจ สมเด็จพระ
 เจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีบทบาทสำคัญที่สุดในเรื่องการจัดกอง
 ทหารอาสาออกไปร่วมรบในยุโรป นับแต่การกะจำนวนทหาร การประกาศรับสมัคร
 และคัดเลือก การฝึกหัดดูแลบังคับบัญชา และการจัดส่งกองทหารอาสา ซึ่งนับว่าเป็น
 พระภาระที่หนักยิ่ง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระมหากรุณาธิคุณ
 ไม่ทรงเพิ่มภาระให้แก่สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธออีก

อีกประการหนึ่ง การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรด
 เกล้าให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช เป็นผู้รักษาราชการแทน
 พระองค์ในช่วงระยะปี พ.ศ. ๒๔๕๔ - ๒๔๖๓ นั้น ทั้งที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวง-
 พิษณุโลกประชานาถ ในฐานะองค์รัชทายาทยังทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่ น่าจะเป็น
 เพราะเหตุที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงเป็น "ขุนกระหม่อมอา"
 ที่ทรงสนิทและรักใคร่เกรงพระทัยในองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นอย่างมาก^๒
 ประกอบกับทรงดำเนินพระองค์อย่างสบาย ๆ ไม่โปรดการทำงานที่ต้องตรากตรำหนัก^๓
 นับว่าทรงมีคุณสมบัติเหมาะสมแก่ความต้องการของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ที่จะทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ "อัครมหาเสนาบดี" ที่พระองค์ทรงหวงแหน โดยมีต้อง

^๑ อัจฉราพร กุณฑพิสมัย, "บทบาทของกรมราชเลขาธิการ...", หน้า ๖๒.

^๒ ประยูร ธิตินันท์, "พระราชหฤทัยของพระองค์" พระมหาธีรราชเจ้า
 (นครหลวงกรุงเทพ: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๑๕), หน้า ๕๓ - ๕๕.

^๓ หจข., ร. ๖ รล. ๘/๘ ลายพระหัตถ์จักรพงษ์ ถึงพระยามูรีนวรามา
 ลงวันที่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๖๑.

เกรงว่าพระราชอำนาจของพระองค์จะถูกทำลาย ทั้งนี้เนื่องจากต่อมาเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ทรงรับราชการตราครุฑหนักขึ้น จึงทรงพระกังวลมากขึ้น จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯผ่อนผันให้ทรงปฏิบัติแต่เรื่องราชการที่สามัญธรรมดา ราชการเรื่องที่สำคัญหรือเป็นเรื่องใหม่ โปรดให้กรมราชเลขาธิการส่งไปขุนเกล้าถวาย และหากสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ไม่ทรงสบายโปรดพระราชทานพระบรมราชานุญาตที่จะไม่ทรงเรียกประชุมเสนาบดีได้^๑

พระอาการกังวลและตราครุฑของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดชนั้น ปรากฏออกมาด้วยการ "...พอทรงรู้สึกเหนื่อยก็โปรดใช้ stimulant พระโรคเดิมก็กลับเข้าครอบงำ ในขณะที่พระอาการยังไม่รุนแรงแต่ก็มีการวิปริตต่าง ๆ ซึ่งชี้ทางว่าอาจมากขึ้นทุกที เช่นมีทรงสั่งการรุนแรงเกินเหตุ...^๒ และ "...ทรงพระวิตกมากในสิ่งที่ไม่น่าวิตก"^๓ พระอาการต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้ทรงงานค้างคั้งมากขึ้น สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงนำความขึ้นกราบบังคมทูลให้ทรงทราบเพื่อทรงแก้ไขผ่อนผันดังกล่าวนมา

เพราะความรำคาญและไม่ได้ดังพระทัยในการปฏิบัติราชการในหน้าที่รักษาราชการแทนพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ผู้ทรงพระปรีชาเข้มแข็งและมุ่งมั่นในการปฏิบัติราชการจึงนำความขึ้นกราบบังคมทูล เพื่ออาจจะมีการเปลี่ยนแปลงเสด็จผู้สามารถมาปฏิบัติหน้าที่รักษาราชการแทนสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

^๑ เรื่องเดียวกัน.

^๒ เรื่องเดียวกัน.

^๓ เรื่องเดียวกัน.

ผลคือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่เพียงแต่จะไม่ทรงเปลี่ยนแปลงผู้รักษาราชการแทนพระองค์เท่านั้น หากยังทรงอนุโลมลดหน้าที่การปฏิบัติของผู้รักษาราชการแทนพระองค์ให้ลดน้อยลงกว่าเดิมอีกด้วย แสดงให้เห็นเด่นชัดว่าไม่ทรงโปรดที่จะได้ผู้รักษาราชการแทนพระองค์ที่เข้มแข็งสามารถเข้ามาปฏิบัติราชการให้เป็นที่ก้าวภายในพระราชอำนาจของพระองค์ได้ และอาจนับได้ว่าสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงมีคุณสมบัติอยู่ในชายที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงต้องการ ดังนั้นตลอดพระชนม์ชีพที่ทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาท สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ จึงมีเคยทรงได้รับแต่งตั้งให้ทรงเป็นผู้รักษาราชการแทนพระองค์เลย

๕. ทัศนคติของชาวต่างประเทศที่ไม่ชื่นชมในพระราชจริยาวัตรของพระองค์
ไม่เพียงเพราะปัญหาการที่สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีชายาเป็นชาวรัสเซียอันจะทำให้พระองค์สูญเสียความเป็นกลางในการปฏิบัติต่อชาวต่างประเทศต่าง ๆ โดยจะทรงนิยมชมชื่นรัสเซียมากกว่าประเทศอื่นเท่านั้น หากปัญหาพระราชจริยาวัตรส่วนพระองค์ในสายตาของชาวอังกฤษ^๕ ที่ว่าทรงเป็นงานหนักหนักใจเร็ว พระทัยแคบ^๖ ทรงมีความรู้สึกชาตินิยมรุนแรง ทรงเชื่อมั่นภาคภูมิพระทัย และไต่ฝันว่าวันหนึ่งในอนาคตประเทศไทยจะสามารถมีกำลังทหารที่สามารถเทียบเคียงกับประเทศมหาอำนาจได้^๗ กับทั้งพระปรีชาสามารถส่วนพระองค์ที่เป็นที่ยอมรับกันในหมู่

^๕สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/4093

Herbert G. Derling to Bentricks confidential date October 30, 1919.

^๖ เรื่องเดียวกัน.

ชาวต่างประเทศว่าทรงเป็นผู้นำของกลุ่มสยามหนุ่ม และมีฐานกำลังมากพอที่จะสนับสนุนให้พระองค์ขึ้นสู่อำนาจได้อย่างสงบเรียบร้อย และเป็นที่ยินยอมโดยทั่วไป เป็นสาเหตุให้ชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษ ซึ่งตระหนักว่าหากสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถทรงมีโอกาสสืบสันตติวงศ์ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยจะต้องถูกรบกวนและสูญเสียมาก ทั้งนี้เพราะสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถไม่ทรงโปรดอังกฤษเลย เนื่องจากเหตุความไม่พอพระทัยหลายประการ เช่น การที่อังกฤษไม่สนับสนุนให้ประเทศไทยประกาศเข้าร่วมในสงครามโลกครั้งที่ ๑ เพราะเกรงจะเสียผลประโยชน์จำนวนมากในประเทศไทย และแม้เมื่อเมืองไทยประกาศเข้าร่วมสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรแล้ว ทูตอังกฤษ เซอร์ เฮอร์เบิร์ต เคอร์ริง ยังแสดงความถูกต้องความสามารถของทหารไทยด้วยการขอให้ไทยส่งเชลยศึกไปซึ่งไว้ในอินเดียแทนการกักขังอยู่ในประเทศไทยซึ่งอาจจะเกิดเหตุยุ่งยากขึ้นได้^๒

ดังนั้น อังกฤษจึงพยายามดำเนินการ เพื่ออีกด้วยมิให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ทรงมีโอกาสสืบสันตติวงศ์ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวใดด้วยการพยายามชักชวนให้พระบาทสมเด็จพระ

^๑สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/5371

Richard Seymour to Earl Curzon no. 123 very confidential
date June 17th 1920.

^๒หจข., ร. ๖ ก. ๑๕.๘/๓ Draft of Letter to Prince Charoon, marked 'Private and Confidential' dated August, 2460.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสกสมรสเพื่อที่จะมีพระราชโอรสสืบสันตติวงศ์โดยเร็ว^๑ เนื่องจากทรงแต่งตั้งให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถดำรงตำแหน่งรัชทายาทเป็นการชั่วคราว หากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชโอรส พระราชโอรสนั้นย่อมจะดำรงพระยศเป็นรัชทายาทสืบแทน หากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีทรงเสกสมรสและมีพระราชโอรสแล้ว ในอนาคตสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ย่อมจะทรงมีโอกาสในการสืบสันตติวงศ์อย่างแน่นอน^๒

ศูนย์วิทยพัชการ

^๑สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/4093
Herbert G. Dering to Bentricks confidential date October 30,
1919.

^๒สถาบันไทยคดีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, FO. 371/4093
Mr. Lyle to Earl Curzon, no. 133 confidential date 15th
August, 1919.